

BİR KİTAP OLARAK LEVH-İ MAHFÛZ VE ÜMMÛ'L KİTÂB

-Law h al-Mahfûz and Umm al-Kitâb as a Book-

Dr. Mücteba ALTINDAŞ

Abstract *The focal point of debates with regard to the Kitâb constitutes the concepts of "Levh-i mahfûz" and "Ümmü'l kitâb". It is a common misconception that "Levh-i mahfûz" is exactly the same as divine knowledge. Levh-i mahfûz isn't a place where it was recorded but a place where revelation was taken at the stage of the descending of revelation. In the Qur'an, the concept of "Kitâb-ı maknûn", not "Ümmü'l kitâb", is used for the concept of "Lah-i mahfûz". Both concepts have stressed the actuality and protectiveness of revelation source. Ummü'l kitâb is the origin of "Lah-i mahfûz" from which Qur'an and all scriptures originate. Thus, Ummü'l kitâb is a special concept that symbolizes divine will which is the source and essence of revelation. In this respect, Ummü'l kitâb is both the source of all being codes and all scriptures. Therefore, the concept of "Kitâb" is a key concept that makes sense of the relation of God with being and humankind.*

Key Words: *the book, revelation, lawh al-mahfûz, umm al-kitâb*

GİRİŞ

Kur'an konusunda doğru bilgiyi elde etmek, Kur'an kavramlarını yerinde ve doğru anlamakla mümkündür. Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması noktasında geleneksel anlayışlara baktığımızda ayetlerin anlaşılmasında bir çok unsurun etkili olduğu görülmektedir. Gerek kültürün gerekse ön kabullerin etkisi altında bir yorum anlayışı bir çok Kur'ani kavramın yanlış anlaşılmasına veya anlam kaymasına uğramasına neden olmuştur.

Kur'an, doğru ile yanlış ayıran bir ölçüt olması açısından bir bilgi kaynağıdır. Ancak onun bilgi kaynağı olma özelliği kullandığımız dilin kavramsal yapısı ile Kitâb'ın kavramsal yapısı arasındaki uyumun anlaşılmasına bağlıdır. Bunun için de Kur'an kelimelerinin nasıl bir kavramsal örgü meydana getirdiğine dikkat edilmelidir.¹ Zira Kur'an'ın saf fikir yapısını anlayabilmek öncelikle herhangi bir önyargıdan uzak olarak nesnel bir okumaya bağlıdır. Bu yüzden Kur'an kavramları, ekollerin düşünceleri doğrultusunda değil, bizzat Kur'an odaklı düşünce sistemi içerisinde anlaşılmalıdır. Aksi halde kelimelere yüklenen anlamlar Kur'an'la test

¹ Kocabaş, Şakir, *İslam'da Bilginin Temelleri*, İz yayıncılık, İstanbul, 1997, s.19

edilmezse, Kur'an dışı bir zihniyete neden olması kaçınılmazdır.² Ancak bütünlük sağlanırsa Kur'an'ı merkeze almış ve O'nu doğru anlama imkanını elde etmiş oluruz. Zira Kur'an çelişkiden uzaktır.³

Kur'an kelimeleri, birbirine karıştırılmaması gereken farklı anlam alanlarına sahiptir.⁴ Kur'an'ın odak terimlerinden olan kitap kelimesi de böyle bir özellik taşımaktadır. Konuşma dilinde kitap denilince her zaman belirli bir anlamı vardır. Kelimenin bu sürekli manasına esas mana denir. Yani esas mana kelimenin her zaman taşıdığı asıl manadır. Fakat kelimenin anlamı sadece bundan ibaret değildir. İzafi mana ise kelimenin içinde bulunduğu özel sistemden ve bu sistemdeki diğer kelimelerle olan ilişkisinden kazandığı özel anlamdır.⁵ Bu nedenle kelimelerin dilsel anlamının tespiti ve Kur'ani sistem içinde kazandıkları yeni manaların kavranması Kur'an'ın bütünlüğü içinde mümkündür.⁶

Bu açıdan Kur'an kavramları içerisinde önemli bir anlam zenginliğine sahip olan bir terim de kitap kavramıdır. Kuran'ın kitap olarak ifade ettiği levhi mahfuz ve ümmü'l kitab kavramlarının doğru anlaşılması da bu açıdan önemlidir. Ayetlere baktığımızda bu iki kavram farklı anlamlar içerisinde kullanılmaktadır. Konu bütünlüğü ve ayetlerin anlam alanları dikkate alındığında farklı anlamlara geldiği görülmektedir.

1. KİTAB-I MEKNÛN: LEVH-İ MAHFÛZ

Kur'an'da vahyin indirilişi ile bağlantılı olarak en çok tartışma konusu olan kavramlardan birisi de levh-i mahfûz kavramıdır. Bu kavram tamlama şeklinde sadece bir ayette geçmektedir. "O, Levh-i mahfûzda olan yüce bir Kur'an'dır."⁷ Ayetteki levh kavramı, sözlükte geniş ve yassı tahta, düz satır, kürek kemiği ve

² Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yayınları, Ankara, 1996, s.114

³ Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule yay, İstanbul, 1993, s.71

⁴ Kocabaş, *İslam'da Bilginin Temelleri*, s.85

⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, Ankara, 1975, s.21-22; Kelimenin kökünden gelmeyen fakat içinde bulunduğu ilişki sisteminden doğan bu anlama izafi anlam denilir. Böyle bir ilişki kitap kelimesine özel ve çok karışık bir semantik anlam verir. Eğer kelime bu sistemin dışında olsa kesinlikle bu manayı taşımaz. Kelime Kur'an'da olduğu sürece bu anlam kitabın manasının bir kısmıdır ve bu mana kelimenin esas manasından çok daha önemlidir. (İzutsu, *a.g.e.*, s.22)

⁶ Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, s.48; Kur'an'ın bütünlüğü anlayışının üç çerçevesi vardır. Ayet çerçevesi, siyak-sibak çerçevesi ve Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesidir. (Albayrak, *a.g.e.*, s.43)

⁷ Buruc-22

üzerine yazı yazılan nesne anlamlarına gelmektedir.⁸ Çoğulu elvah olan bu kavram Hz. Musa'ya verilen Tevrat levhaları için de elvah ifadesiyle kullanılmıştır.⁹ Ayrıca Hz. Nuh'un gemisine de tahtalardan yapılmış anlamına gelen "zât-ı elvâh" denilmiştir.¹⁰

Tamlamadaki mahfûz kelimesi ise korunmuş, muhafaza edilmiş anlamlarına gelmektedir. Buna göre levh-i mahfûz kavramı korunmuş, muhafaza edilmiş levha demektir. Ayrıca ayetteki mahfûz ifadesini "levh" in değil de Kur'an'ın sıfatı olarak okuyarak anlam verenler de vardır.¹¹ Bu durumda anlam "korunmuş olan Kur'an bir levhadadır" şeklinde olmaktadır. Ancak böyle bir anlam verilirse ayetin ifade etmiş olduğu bu özel kavramın anlam alanı bozulacağı için özel bir tanımlama olan levh-i mahfûz kavramı ortadan kalkacaktır.

Ragıb İsfehani, levh-i mahfûzun Kur'an'da "el-Kitab" kelimesi ile ifade edildiğini fakat içeriği hakkında bilgi verilmeyip insanın anlayışına kapalı bir alan olduğunu söylemektedir.¹² Kitab kelimesiyle bağlantı kurduğu bu kavramı ayetlere dayanarak her şeyin sayılıp kendisinde kaydedildiği¹³, yer ve gökteki bütün gizlilikleri kapsayan¹⁴, olacak her şeyin bütün bilgilerini saklayan¹⁵ bir kavram olarak yorumlamaktadır. İbni Teymiye, levh-i mahfûzu Kur'an'ın indirilmeden önceki yazılı olduğu levha olarak anlarken¹⁶ Zerkani, Kur'an'ın asıl nüshasının levh-i mahfûzda olduğunu, elimizdeki mushafın da bu asıl nüshaya uygun olarak tertip edildiğini savunmaktadır.¹⁷ Bu bakış açısına göre Kur'an'ın indirilmeden önce tamamen bu levhada yazılı olduğu iddia edilmektedir. Elmalı ise levh-i mahfûzu yazıcı meleklerin ilahi ilmi kaydettikleri yer veya semavi kitapları oradan istinsah ederek Cebrail'e sundukları bir makam olarak düşünmektedir.¹⁸ Görüleceği

⁸ İbn-i Manzur, Ebul Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l Arab*, Kahire, 1970, c.2, s.584; Râğıb, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehani, *el-Müfredât fi Garibi'l Kur'an*, Daru'l Marife, Beyrut, s.456

⁹ Araf-145, 150, 154

¹⁰ Kamer-13

¹¹ Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâimi't Tenzil ve Uyûnu'l Ekâvil fi Vucûhi't Te'vil*, 1307, c.2, s.536; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar, İstanbul, 1988, c.10, s.402

¹² Râğıb, *Müfredât*, s.456

¹³ Yasin-12

¹⁴ Neml-75

¹⁵ Kaf-4

¹⁶ İbn-i Teymiye, Ebu'l Abbas Takıyuddin Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam, *Mecmû'u Fetavâ*, Riyad, 1381, c.12, s.126

¹⁷ Zerkâni, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l İrfân fi Ulûmi'l Kur'an*, 1980, c.1, s.48-49

¹⁸ Elmalı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, Ankara, 1986, c.8, s.534

gibi Kur'ani bir kavram olan levh-i mahfûz hakkında birbirinden çok farklı yorumlar dikkati çekmektedir.

Tartışmalara baktığımızda levh-i mahfûzun, Kur'an'daki kitâb, kitâb-ı mubîn, imâm-ı mubîn, kitâb-ı meknûn, kitâbu'n hâfiz ve ümmü'l-kitâb kavramlarıyla ilişkili olarak yorumlandığını görmekteyiz. Bu kavramın anlam çerçevesi oldukça genişletilerek Kitap kavramı ve türevleriyle eşitlenmiştir. Buna göre levh-i mahfûz, kader ve kaza levhası¹⁹, ilahi ilim²⁰, ümmü'l kitab²¹, mele-i a'lâ'da bulunan bir levha²², ulvi ve suflî aleme dair bütün halleri içeren bir kitab²³, küllî nefis²⁴, gökyüzünde yedinci tabakada bulunan bir levha²⁵, varlığa ait genel yasalar²⁶, hakikatlerin tasvirini içine alan bir nesne²⁷, Kur'an'ın bizzat kendisi²⁸, bütün ilahi kitapların çoğaltıldığı levha²⁹ şeklinde yorumlanarak çok geniş bir anlam alanına sahip olmuştur.

Yapılan bu yorumların yanı sıra daha farklı ve ilginç güncel yorumlar da yapılmaktadır. Bazı yazarlar, levh-i mahfûzla insan hafızası arasında ilişki kurarak bu kavramı insan hafızasının evrendeki karşılığı olan evrenin hafızası olarak farklı bir şekilde tanımlamaktadır.³⁰ Başka bir bakış açısına göre de levh-i mahfûz, tüm kainatın kitabı, Kur'an ise bu kainat kitabının bir parçasıdır. Bir çeşit bilgi işlem merkezi olarak yorumlanan bu kavram ilahi kayıt merkezi olarak görülmektedir. Bu

¹⁹ Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid es-Şerif, *Tarifât*, İstanbul, 1300, s.130

²⁰ Cürçânî, *a.g.e.*, s.130; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, , Beyrut, 2002, c.4, s.651

²¹ Zeccâc, Ebu İshak İbrahim İbnü's-Seri, *Meâni'l Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, 1988, c.5, s.309

²² İbn Kesir, İmaduddin Ebi'l Fidâ İsmail, *Muhtasarü Tefsîr-i İbn-i Kesir*, Beyrut, 1393, c.3, s.626

²³ Razî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî, *Tefsîr-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb)*, Komisyon, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, c.22, s.138

²⁴ Cürçânî, *Tarifât*, s.130

²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, c.2, s.536; Beydâvî, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer el-Kadî, *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, İstanbul, 1320, c.6, s.793.

²⁶ İbn Rüşd, Ebu'l Velid Muhammed, *el-Keşf an-Menâhici'l-Edille fi Akâidi'l Mille*, Beyrut, 2002, s.111

²⁷ Farâbî, Ebu Nasr M. b. Muhammed, *Kitabu'l Fusus*, 1345, s.16

²⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, c.1, s.104

²⁹ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkami'l Kur'an*, Beyrut, 1966, c.19, s.298.

³⁰ Öztürk, Y. Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut yay, İstanbul, 1995, s.328

anlayışa göre bu kavram tüm kainatın idare kanunlarının yazılı olduğu ve bütün varlıkların geçmiş ve geleceklerinin kayıtlı olduğu bir merkezdir.³¹

Tartışmalardan da anlaşılacağı gibi bu kavram hakkında yapılan yorumların birbiriyle çelişkili ve Kur'an açısından tutarsız olduğu görülmektedir. Soyut bir kavram olan levh-i mahfûz hakkındaki tanımlamalar herkesin kendi somut düşünce yapısını yansıtmaktadır. Söz konusu kavramla ilgili tanımlamaların üzerinde en çok yoğunlaştığı alan ilahi ilimle ilgilidir. Genelde bu kavramla, kitap kavramı ve ilahi ilimle ilişkilendirilerek sonsuz ilmin sembolik anlamda somutlaştırılması sağlanmıştır. İlahi ilmin tümüyle yazılı olduğu levha olarak yorumlanan levh-i mahfûz kavramı, mm'l kitab kavramıyla eş anlamlı görülerek ilahi ilmin anlam alanına sokulmuştur. Halbuki farklı bir anlama gelen mm'l kitab kavramı ana kitap olarak ifade edilen kanunlar bütününü simgelemektedir.

Genel anlayışa göre sonsuz ilahi ilmi sembolize ettiği düşünülen ve vahyedilen bütün ilahi kitapların ana kaynağı olan mm'l kitab/Ana kitap levh-i mahfûzla aynileştirilmektedir.³² Böyle bir anlamlandırmada etkili olan unsur kitap ve ilahi ilim kavramlarının ayetlerde birlikte kullanılmasından kaynaklanmaktadır.³³ Halbuki böyle bir tanımlamaya ayetler imkan tanımamaktadır. Hiçbir şeyin ilahi bilgi dışında gerçekleşmeyeceğini, her şeyin ilahi bilgi içerisinde olduğunu vurgulayan bu tür ayetlerin ilahi ilmin bir kitap içinde olduğu şeklinde lafzi olarak yorumlanması tutarsız düşünceleri beraberinde getirmiştir.

Kur'an'da varlıklara ait kader levhası, ilahi bilgi hazinesi, Kur'an'ın tamamıyla kayıtlı olduğu makam ve insanların amellerinin kaydedildiği levha şeklinde anlaşılan levh-i mahfûz kavramıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ancak ayetlerde yer alan Kitab³⁴, Kitab-ı Mbin³⁵, İmam-ı Mbin³⁶ ve mm'l Kitab³⁷ kavramları farklı anlamlara gelmesine rağmen genel anlayışa göre levh-i mahfûz olarak yorumlanmıştır.³⁸ Bu anlayışa göre her şeyi bilen ve kuşatan ezeli ilahi ilim levh-i mahfûz olarak isimlendirilen bir kitapta kayıtlıdır ve her şey ilahi ilim

³¹ Yeniğeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1995, s.203, 366

³² Ateş, *ağdaş Tefsir*, c.8, s.238

³³ Bkz. Rad-39, Enam-39,59

³⁴ Taha-51, Hadid-22, Rad-39

³⁵ Hud-6, Neml-76,77, Enam-59

³⁶ Yasin-11

³⁷ Rad-39, Zuhuf-4

³⁸ Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsiru'l Kurani'l-Kerim*, Menar matb, Mısır, 1353, c.7, s.470; Buhl, F, *Kur'an*, İA, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, c.6, s.997; Wensinck, A. J, *Levh*, İA, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, c.7, s.48-49

tarafından takdir edilip kader kitabı olan levh-i mahfûza yazılmıştır. İlahi bilgi hazinesi olarak kabul edilen bu kitap sonsuz ilahi ilmi sembolize etmektedir.³⁹

Erken dönem kader tartışmalarına baktığımızda levh-i mahfûz, kitap ve ümmü'l-kitâb kavramlarıyla bağlantı kurularak ilahi ezeli bilgi ve kader problemi etrafında ele alınmıştır. İnsan davranışları ezeli ilahi ilmin içerisine sokulmuş ve hafıza meleklerinin insan fiillerini asıl nüsha olan ümmü'l kitabdan istinsah ettikleri ve insanların buradaki kayda göre amelde buldukları iddia edilmiştir.⁴⁰ Bu tartışmalardaki cebir anlayışını reddetmek amacıyla Ebu Hanife, levh-i mahfûzu farklı bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Ona göre her şeyi kuşatan ezeli ilahi ilim varlıkları yaratmadan önce ezelde bilir. Varlığı takdir ve tayin edendir. Her şey ilahi irade, ilim, kaza ve kader ile ilahidir. Allah her şeyi levh-i mahfûza kader ve hüküm olarak değil vasıf olarak yazmıştır.⁴¹ Görüleceği gibi levh-i mahfûz insan davranışlarını da içine alan ilahi ilmin yazılı bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

İlk dönem hadis kaynaklarındaki rivayetler de levh-i mahfûz kavramına yüklenen anlamları yansıması açısından oldukça dikkat çekicidir.⁴² Buhari'deki rivayetlerde levh-i mahfûz, ümmü'l kitab, aslu'l kitab ve cümletü'l kitab kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.⁴³ Kimi rivayetlerde İlahi

³⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.11, İbn-i Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, c.4, s.392, Elmalılı, *Hak Dini*, c.6, s.378; Kutub, Seyyid, *Fi-Zulali'l Kur'an*, çev: Komisyon, Dünya yay, İstanbul, 1990, c.10, s.47, 279; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c.7, s.338; c.9, s.275-276

⁴⁰ Mücâhid, Ebu'l-Haccâc, *Tefsiru Mücahid*, Katar, 1976, s.592

⁴¹ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fikhu'l Ekber*, Mısır, 1323, s.36

⁴² Hadis kaynaklarındaki Levh-i mahfûz ile ilgili en erken rivayet olduğu kabul edilen haber bu bakış açısını yansıtmaktadır: “Ey Temimoğulları, müjdeyi kabul edin! Onlar da iki kere, Ey Allah Rasulü, şüphesiz sen bizi müjdeledin, bize dünyalık da ver, dediler. Allah Rasulü daha sonra Yemenlilere: Ey Yemenliler! Temimoğulları'nın kabul etmediği müjdeyi siz kabul edin! dedi. Onlar da, kabul ettik, biz sana bu yaratılış işinin başlangıçta nasıl olduğunu sormaya geldik, dediler. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: “Allah var iken hiçbir şey yoktu. Arş su üzerinde idi. Göklere ve yeri yarattı ve daha sonra her şeyi Zikr'e yazdı.” Bu sırada birisi, Ey İmran deven bağından kurtuldu, dedi. O da; hemen arkasından gittim ve benimle devemin arasını kesen serapta onu göremedim. Keşke deveyi bıraksaydım da Hz. Peygamberin sözlerini dinleme fırsatını kaçırmıyaydım, dedi.” (Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's Sahih*, 1315, (Kitâbu Bed'i'l-Halk), c.4, s.73)

⁴³ Buhârî, *a.g.e*, c.6, s.38; İbn-i Abbasa dayandırılan bir rivayette ise konu hikayemsi bir karaktere büründürülmektedir. “Allah beyaz mercandan bir levha yarattı. Levhanın iki kenarı yeşil zebecet taşındandır. Kalem ise nurdur. Allah diriltmek, öldürmek, yaratmak, rızık vermek, aziz yapmak, zelil kılmak ve dilediğini yapmak için bu levhaya her gün 360 defa nazar eder.” (İbn-i Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, c.8, s.350)

emirlerin tamamının bulunduğu bir levha olarak kabul edilen levh-i mahfûz kimi rivayetlerde ise ezeli ilmin bir yansıması olarak kader ve kaza levhası olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴

Görüleceği gibi rivayetler, insan açısından tecrübe dışı olan ve sadece Allah ile Hz. Muhammed arasında gerçekleşen konuşmanın mahiyetini açıklamaya yönelik olması gerekirken, içerik açısından Kur'an'ın açık ve nesnel olan anlam delâletini, oldukça karmaşık gizemli bir hale getirmiştir. Aslında levh-i mahfûzun keyfiyetini izah eden bu rivayetler, farklı iki alandan bahsetmektedir. Bunlardan bir kısmı, Allah-insan ilişkisinde insanın kaderi, diğer bir kısmı ise Allah-elçi ilişkisinde şeriatların kaynağı ve aslı ile ilgilidir. Öyleyse insanların Kur'an kavramlarını ve delâletlerini, içinde yaşadıkları toplumun kültür ve tarih kodları içerisinde yorumlamaları, Kur'an'ın kendine yeten dilsel delâletini ve anlam sınırlarını zayıflatmıştır.⁴⁵

Felsefeciler levh-i mahfûz kavramının içeriğini felsefi düzlemde ele alarak farklı izah tarzı geliştirmişlerdir. Farâbî, Kur'an'da geçen kalem, levh ve kitâb kavramlarını sembolik göstergeler olarak ele aldığı için Allah-varlık ilişkisini bilgi-varlık ilişkisine çevirmektedir. Ona göre Kalem, yazma işlevi gören somut bir alet; levh, üzerine yazı yazılan basit bir nesne ve kitâb da belli işaretlerin kaleme alınması anlamına gelmemektedir. Kalem, emr alemindeki manaları alır ve ruhanî bir yazma ile bu manaları levhe iletir. Bu durumda kaza, kalemde; takdîr de levhten doğmaktadır.⁴⁶

İbni Rüşd ise levh-i mahfûzu, iç ve dış sebeplerden oluşan Allah'ın insanlarla ilgili olarak yazdığı, değişmeyen kaza ve kaderi olarak anlamaktadır. Allah, sebeplerin var olma illeti olduğu için söz konusu sebepleri ve sebepleri gerekli kılan hususları bilir. Bu nedenle bu sebepleri Allah'tan başkası kuşatamaz. Allah'ın gerçek anlamda gaybı sadece kendisinin bilmesinin anlamı da budur. Dolayısıyla sebeplerin bilgisi gaybın bilgisidir. Buna göre gayb, varlığın var oluşunu veya var olmayışını bilmekten ibarettir.⁴⁷ Böylece İbn Rüşd, Allah ile diğer varlıklar arasındaki ilişkiyi, içsel ve dışsal illetlerin oluşturduğu bir yasa şeklinde yorumlayarak bu yasanın ezeli bilgi kapsamında insanları da içerdiğini kabul etmektedir.

Cürcani, levh-i mahfûzu küllî nefis ve kitâb-ı mubîn olarak yorumlayarak kendi içerisinde dört levha ile tanımlamaktadır. Bu bağlamda Levh, kitâb-ı mubîn ve

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c.12, s.387-388

⁴⁵ Aslan, İbrahim, *Levh-i Mahfûz'un Delâleti Sorunu*, AÜİFD, 2009, c.50, s.36

⁴⁶ Farâbî, *Kitabu'l-Fusus*, s. 16

⁴⁷ İbn-i Rüşd, *el-Keşf an Menâhici'l-Edille*, s.111

nefs-i küllî'dir. Dört çeşit levha vardır. Kazâ levhası, mahv ve isbâtın önce gelir. Bu, ilk akıl levhasıdır. Kader levhası ise küllî nefis-i natika levhasıdır. Bunda ilk levhanın küllîleri ve ilişkili oldukları sebepler ayrıntılı olarak bulunur. Bu levha, levh-i mahfûz olarak isimlendirilmiştir. Nefs levhası ise alemdeki her şeyin şekil, görünüm ve miktarının resmedildiği dünya seması olarak isimlendirilen cüz-i semâvîyedir. Bu levha, hayal-i âlem mesabesindedir. İlk levha, âlemin ruhu, ikincisi kalbi gibidir. Heyûlî levha ise, şehâdet âlemindeki sûretleri içeren levhadır.⁴⁸

Fahreddin Razî ise levh-i mahfûzu kitâb kavramı ile ilişkilendirerek iki farklı kitap anlayışı geliştirmiştir. Ona göre Allah'ın katında iki kitâb vardır. Bunlardan ilki yaratmayla ilgili olup bunu melekler mahlukat için yazarlar. Bu kitâb, silme ve tesbit etme yeridir. İkinci kitâb ise levh-i mahfûzdur. Bu kitâb, ulvi ve suflî alemle ilgili bütün hallerin belirlendiği bir kitaptır.⁴⁹

Tanımlamalardan görüleceği gibi levh-i mahfûz, varlık ve kader tartışmaları bağlamında ilahi bilgiyi ve âlemdeki düzenin sebep-sonuç yasalarını içeren bir kitap olarak yorumlanmıştır. Felsefî yorumlara bakıldığında bu kavram insan ve kaderini içeren kapsayıcı bir bilgi levhası olarak kabul edildiği gibi fizik yasalarını içeren bir levha olarak da görülmektedir. Buna göre levh-i mahfûz, ezeli ilahi ilmin kapsamı içerisinde bütün varlıkların kaderini içeren bir kitap olarak anlaşılmaktadır. Böyle bir anlamlandırma sürecinde bu kavram, Kur'ani kavramlardan olan Kitâb, Ümmü'l-Kitâb ve Kitâb-ı mübin gibi farklı anlam alanlarına sahip kavramlarla aynileştirilerek anlam kaymasına uğramıştır.

Kur'an'ın nüzul süreciyle ilgili olan bu özel kavram hakkında yapılan tartışmalara bakıldığında bir kavram kargaşası yaşandığı ortadadır. Konuyla ilgili Ayetler bütünlük içerisinde ve Kur'an zemininde ele alınmış olsaydı bu anlam kaymasının önüne geçilebilirdi. Vahiy süreci içerisinde vahyin kaynağı olan Allah ile vahiy meleği Cebrail arasında ontolojik bir zorunluluğun sonucu olan bu özel alan tamamıyla vahiyyle ilgili bir kavramdır. Bu anlamda levh-i mahfûz emir alma merkezi olup emirlerin verildiği yeri ifade eden mecazi bir kavramdır.⁵⁰ Yaratıcı bu kavramla vahye karşı şüphe ve şartlanmışlık içerisinde olan inkarcılara karşı elçisiyle arasındaki mesajın gerçekliğini ve korunmuşluğunu vurgulamaktadır.⁵¹ Bu yüzden levh-i mahfûzu ilahi ilmin tümüyle yazıldığı bir kitap veya levha olarak

⁴⁸ Cürçânî, *Tarîfât*, s.130

⁴⁹ Razî, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.473

⁵⁰ Wensinck, Levh-i mahfûzu ilahi emirleri içeren levha olarak görmektedir. Wensinck, *Levh*, İA, c.7, s.48; krş; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987, s.158

⁵¹ Buruc-22

kabul etmek ayetin anlam örgüsüyle uyuşmamaktadır.⁵² Önyargılı ve tahmine dayalı yapılan yorumlar farklı anlamlandırmalara neden olmuştur.

Levh-i mahfûzu ilahi bilginin kayıtlı olduğu bir mekan veya kitap olarak algılamak, ilahi sıfatlara mekan izafe etmek anlamına gelecektir ki bunun Kur'an'dan dayanağı yoktur. Böyle düşünöldüğu takdirde sonsuz olan ilahi ilmin yazıldığı sonsuz sayfalar gerekecek ve bu kitap da Allah'ın yanında bulunacaktır. Varlık boyutu olarak aşkın bir varlık için bunu düşünmek muhaldir. Zira bu durumda Yaratıcı'nın yanında ezeli olan başka nesnelere varlığını kabul etmek gerekecektir ki varlıksal açıdan böyle bir şey imkansızdır. Bu yüzden levh-i mahfûzun yeriyile ilgili yedi kat semanın üstünde, doğu ve batı arası kadar bir yerde⁵³ gibi rivayetler bu maddi kitap için yer arama sorununun bir yansımasıdır.

Mekan problemini aşmak için levh-i mahfûzun ilahi bilgiyi sembolize eden soyut ve sembolik bir kitap olduğu iddia edilirse, Yüce Yaratıcı'nın böyle bir şeye ihtiyacı yoktur ve ayetler böyle bir imada bulunmamaktadır. Zira ilahi bilgiyi somut veya soyut olarak bir kitapta toplamak, onu sınırlandırmak anlamına gelecektir. İlahi bilgiyi en güzel şekilde ifade eden ayet böyle bir anlayışı reddeder niteliktedir: "Yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, sonra yedi deniz daha eklense Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez. Çünkü Allah kudret ve hikmet sahibidir."⁵⁴

Levh-i mahfûz konusunda yapılan yanlışlardan birisi de bu kavramın ilahi ilimle eşit görölmesidir. İlahi ilim, levh-i mahfûzda yazı ile yazılarak sağlamaştırılmış olduğu kabul edildiği için değişmeyen bu kitap, cüzi ve külli her

⁵² Bu bağlamda M. Abdurrahman şunları söylemektedir: Yedi kat göğün üstünde, řu kadar mesafede ve ilahi ilmin kendisinde yazılı bulunduğu söylenen Levh-i mahfûz Kur'an'da geçmez. Bu gayb alemine ait bir şey olduğu için ona inanmak da gaybe imanla ilgili bir konudur. Gaybe iman ise konuyla ilgili olan nassların sınırında durmakla olur. Ancak Levh-i mahfûzla ilgili olarak ileri sürölen görüşlere inanmayı gerektiren bir nass yoktur. (Reşid Rıza, *Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim*, c.2, s. 162)

⁵³ Zemahşeri, *Keşşâf*, c. 2, s.536; Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, Kahire, 2003, c. 15, s.344; İcî, Muhammed b. Abdurrahman, b. Muhammed, *Câmiu'l Beyân fi Tefsiri'l Kur'an*, Beyrut, 2004, c.4, s.472; Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.8, s.114; Reşid Rıza, Levh-i mahfûzla ilgili rivayetlerin İbn-i Abbas ve diğer tefsircilerden rivayet edilen görüşlerden ibaret olduğunu ifade ederek rivayet tefsiri ile uğraşan tefsircilerin bu tür rivayetlerin etkisinde kalarak bu konu hakkında Kur'an'da ve sahih sünnette olmayan görüşler ileri sürdüklerini söylemektedir. (Rıza, *Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim*, c.7, s.471-472)

⁵⁴ Lokman-27, ayrıca bkz. Kehf-109

şeyi kapsamaktadır.⁵⁵ Kitab-ı mübin olarak kabul edilen ilahi ilim bazı faydalardan dolayı bu kitaba yazılmıştır. Yaratıcı bu halleri levh-i mahfûza, meleklerin ilahi ilmin malumata nüfuz ettiğine, yerde ve gökte hiçbir şeyin ilahi bilgi dışında olmadığına vakıf olmaları için kaydetmiştir. Böylece levh-i mahfûz için görevlendirilmiş bulunan melekler bu alemin sayfalarında meydana gelecek şeyleri bu kitapla karşılaştırırlar. Böylece de bunların levh-i mahfûzdaki kayıtlara uygun olduğunu görürler.⁵⁶ Halbuki görevli meleklerin irade ve tercih yetileri olmadığı için böyle bir kıyasta bulunma yetkileri yoktur. Böyle bir karşılaştırma yapmak da onların görevleri açısından mantıksızdır. Zira bütün mevcudatın hallerinin detaylı bir biçimde böyle bir kitaba kaydedilmesi anlayışı, ilahi ilmin değişmez olduğunu ıspatlama çabalarına yönelik bir endişedir. Ancak ayetlere bakıldığı zaman böyle bir düşünceyi savunmak mümkün değildir.

Olmuş ve olacak her şeyin yazılı bulunduğu kitap olarak kabul edilen levh-i mahfûzdaki bilginin ezelde kesinleşmiş bilgi mi, yoksa ezeli imkanlar arasından hür ilahi ve insani irade tarafından seçilerek fiili duruma geçen şeylerin bilgisi mi olduğu konusu da tartışmalıdır. Levh-i mahfûzda bizzat ezelde seçilmiş ve belirlenmiş şeylerin değil de sadece ezeli imkanlar arasından ilahi ve insani irade tarafından seçilmelerinden sonra fiili duruma geçen şeylerin bilgisinin kayıtlı olduğu düşüncesi⁵⁷ de problemi çözmemektedir. Çünkü bu düşünce de levh-i mahfûzda insan davranışlarının bizzat reel varlıklarının yazıldığını onaylamaktadır.

Kur'an'da levh-i mahfûzla eş anlamlı olarak kullanılan bir diğer kavram Kitab-ı Meknun kavramıdır. Levh-i mahfûz kavramında olduğu gibi bu kavram

⁵⁵ Yüce Yaratıcı, ezeli ilmi ile insanların sevap günah rızık ecel gibi bütün hallerini bilir. Çünkü ilk yarattığı şey kalem olup onunla yaratıkların mukadderatını levh-i mahfûza yazmıştır. Levh-i mahfûz ilahi plandır ve kesin olarak hatasızdır. İlahi takdir ilme tabidir. Bir şeyi nasıl olacaksa öyle bilmiştir ve öyle hükmetmiştir. İlim müessir değildir. Takdir, her yaratılanı güzellik, çirkinlik, faydalı ve zararlı olma hallerinden hangisiyle ilgili olacaksa zaman ve mekan yönüyle tahdit ve tayin etmektir. Ancak insanların elinden irade alınmamıştır. Saadet ve şekavetin yolunu insan kendi iradesiyle tutar. Her şey Allah'tandır demek yaratma ve takdir yönünden O'na aittir demektir. Bizdendir demek ise kesb ve irade yönünden bize aittir, demektir. (Taftazani, Saduddin Mesud b. Ömer, *Kelam İlmi (Şerhu'l Akaid)*, çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980, s.230, Elmalılı, *Hak Dini*, c.7, s.227, Nesefi, Ömer, *Akaid*, Haz: M. Seyyid Ahsen, Otağ Yayınları, 1974, s.136-139)

⁵⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.9, s.469 krş. Kurtubi, *el-Câmi*, c.7, s.5; Mutezile ilahi kelamın önce melekler tarafından duyulduğunu sonra onlar tarafından levhe yazıldığını savunmaktadır. (Kadı Abdulcabbar, Abdullah b. Ahmed Ebu'l Hüseyin, *el-Muğni fi Ebvâbi't Tevhid ve'l Adl*, Kahire, 1961, c.7, s.201)

⁵⁷ Özdemir, Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, İz Yayınları, İstanbul, 2003, s.20

hakkında da çok farklı yorum ve tartışmalar yapılmıştır. Yapılan bu tartışmalar daha çok ifadenin geçtiği ayetten sonraki ayetlerle bağlantılıdır.

Kitab-ı meknûn kavramı ayette řu bağlam içerisinde geçmektedir: “Doğrusu O, Kur’an-ı Kerim’dir. Saklı bir Kitaptadır. Ona arınmış olanlardan başkası dokunmaz. Alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.”⁵⁸ Ayet, levh-i mahfûz kavramını, saklı ve korunmuş kitap anlamına gelen kitâb-ı meknûn tamlamasıyla farklı bir şekilde ifade etmektedir.

Meknûn kelimesi bir şeyi korumak, saklamak ve örtmek anlamlarına gelen “kenene” fiilinden türemiş ismi meful olup korunmak için gizlenip saklanılmış şey demektir.⁵⁹ Maddi anlamda koruyucu özelliği olan şeyler için kullanıldığı gibi mecazi anlamda koruyucu özelliği olan şeyler için de bu fiilden türetilmiş kelimeler kullanılmaktadır. Bu iki anlam çeşidini de ayetlerde görmek mümkündür. Kur’an’da insanın içinden geçirdiği niyet ve düşünceler⁶⁰, kalplerdeki anlamaya engel olan örtü ve kapalılık⁶¹, dağlardaki sığınak ve barnaklar⁶², cennet kızları hurilerin el değmemişliği ve saflıđı⁶³ ifade edilirken bu kökten türeyen kelimeler kullanılmıştır.

Kitab-ı meknun kavramı mushafın kendisi, “mutahharun” ifadesi de maddi temizlik anlamında yorumlandığı için bu ayetlerden Kur’an’a abdestsiz dokunulamayacağı hükmü çıkarılmıştır. Buna göre bir çok fikhçi ve tefsirci Kur’an’ın abdestsiz tutulup okunamayacağı konusunda bu ayetleri delil olarak kullanmışlardır.⁶⁴ Bu görüşte olanlar “ona dokunamaz” anlamındaki haber kipini “ona dokunmasın” şeklinde olumsuz bir emir kipi olarak yorumlayarak ayetin talep anlamı taşıdığını söylemişlerdir. Ayet Elmalılı’nın da ifadesiyle taharetsiz, kirli eller ona dokunmasın, ancak maddi ve manevi pislikten temizlenmiş abdestli kimseler dokunsun anlamındadır.⁶⁵ Bu yorumun sonucu olarak mushafın abdestsiz tutulmaması gerektiği hükmü çıkarılmıştır. Ayet bağlamından koparılarak anlaşıldığı

⁵⁸ Vakıa, 77-80

⁵⁹ Râğıb, *Müfredât*, s. 442; Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Bâsâir Zevi’t-Temyiz fi Letâifi’l Kitabi’l Aziz*, 1986, c.2, s.161; İbn-i Manzur, *Lisânu’l Arab*, c.3, s.305

⁶⁰ Bakara-235, Neml-74, Kasas-69

⁶¹ Enam -25, İsra-46, Kehf- 57, Fussilet-5

⁶² Nahl -81

⁶³ Saffat- 49, 52, Tur- 24, Vakıa- 23

⁶⁴ Alusi, Ebu’l Fadl şahabuddin Muhammed el-Bağdadi, *Ruhu’l Meâni fi Tefsiri’l Kur’ani’l Azim ve’s Sebi’l Mesâni*, Beyrut, 1997, c.15, s.235, İbn-i Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, c.8, s.22, Elmalılı, *Hak Dini*, c.7, s.411, Cezirî, Abdurrahman, *Kitabu’l Fikh ale’l-Mezâhibi’l Erbaa*, Mısır, 1978, c.1, s.74-75

⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, c.7, s.411, Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmu’l Kur’an*, 1335, c.3, s.415-416, İbn-i Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, c.8, s.22; Kurtubi, *el-Câmi*, c.17, s.226

için Kur'an'a abdestsiz dokunmak, onun kudsîyeti ve büyüklüğüne saygısızlık olarak anlaşılmış ve buna dikkat etmenin bir zorunluluk olduğu söylenmiştir.⁶⁶

Böyle bir yoruma ulaşmada ayetlerde yer alan “mess” ve “tahâret” kavramlarının yorumlanmasının da payı vardır. Dokunmak suretiyle bir şeyi algılamak anlamına gelen “mess”⁶⁷ kavramını ayetlerin anlam örgüsü içerisinde fiili bir temas olarak anlamak mümkün değildir. Çünkü bu kavram Kur'an'da daha çok mecazi bir anlamda kullanılmaktadır. Daha çok duyu organlarıyla fiili bir temas ve dokunmayı değil, mecazi anlamda bir dokunma ve etkiyi ifade etmektedir.⁶⁸ Bedensel bir temastan ziyade mecazi bir ilişki söz konusudur.

Diğer bir yanlış yorumlama da “mutahharun” kavramıyla ilgilidir. Genel olarak bu kavram, bedensel temizlik anlamında abdest olarak yorumlanmıştır. Ancak ayette bu şekliyle geçen kavramın fıkıh literatüründeki “tahâret”⁶⁹ kavramıyla bir ilgisi yoktur. Temizlik anlamına gelen “tahare” kökünden türemiş olan “mutahharun” kavramı daha çok şirk, günah ve manevi pisliklerden temizlenmiş, arınmış anlamına gelmektedir.⁷⁰ Manevi temizlik ve arınmayla ilgili bu kavram ayetlerde özellikle dikkati çekmektedir.⁷¹ Bu anlamda müşrikleri necis/pis olarak nitelendiren Kur'an en büyük temizliğin iman, en büyük kirliliğin ise şirk ve inkar olduğunu ifade etmektedir.⁷²

Görüleceği gibi “tahâret” kavramının abdest olarak anlaşılması anlam kaymasına neden olmuştur. Böyle olunca da ayetteki mutahharun kavramından Kur'an'a dokunmak için abdest almanın şart olduğu hükmü çıkarılmıştır. Ancak ayetler bağlam olarak böyle bir anlam çıkarmaya imkan vermemektedir. Kitab-ı Meknûn kavramını Mushaf olarak yorumlayıp böyle bir sonuca ulaşmak, Kur'an'ın nüzul ortamıyla da çelişmektedir. Zira abdestli olarak Kur'an'ı ele alıp okumayı istemek, ilk muhatap toplum açısından tamamen anlamsızdır. Vahyin ilk

⁶⁶ Alusi Kur'an'a abdestsiz dokunulamayacağını kabul etmekle birlikte Kur'an'a saygının sadece abdestle olmayacağını söyleyerek Kur'an okuma adabı ile ilgili diğer gereklilikleri saymaktadır. (Alusi, *Ruhu'l Meânî*, c.15, s.236-237)

⁶⁷ Râğıb, *Müfredât*, s.467; İbn-i Manzur, *Lisânu'l Arab*, c.3, s.483

⁶⁸ Mearic-20-22, Kamer-48, Bakara-214, Sad-41, İsrâ-68, Enbiya-83

⁶⁹ Fıkıh dilinde taharet kavramı maddi pisliklerden ve manevi kirlilik durumundan temizlenmek demektir. Hükmi kirlilik anlamına gelen hades, küçük ve büyük şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Küçük hades'ten temizlenmenin yolu abdest almak, büyük hades'ten temizlenmenin yolu ise gusül yapmaktır. (Salim Ögüt, *Tahâret*, TDVİA, İstanbul, 2010, c.39, s.382)

⁷⁰ İbn-i Manzur, *Lisânu'l Arab*, c.2, s.620; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul, 1305, c.2, s.502

⁷¹ Bkz. Bakara-257, Tevbe-108, Araf- 82, Al-i İmran-55, Maide-41, Beyyine-2, Abese-14

⁷² Tevbe-28

dönemlerinde nazil olan bu ayetlerden, henüz Mushaf haline gelmemiş bir kitap için şirk ve inkar iddiasında bulunan bir topluma abdest hükmü çıkarmak anlamsız olsa gerektir.⁷³

Müşrikler vahiy olgusunu reddediyor, hiçbir insanın vahiy alamayacağını iddia ediyorlardı. “Bu bir insan sözünden başka bir şey değildir.”⁷⁴ “Allah hiçbir beşere vahiy indirmemiştir.”⁷⁵ “Rabbimiz eğer bu gerçekten senin indirdiğin bir vahiy ise gökten bize taş yağdır veya bir azap gönder de anlayalım.”⁷⁶ İşte müşrikler bu tür gerekçelerle daima vahiyi yalanlamış ve ilahi kelamın Hz. Peygamberin kendi uydurması olduğunu iddia etmişlerdir.

Kur'an, müşriklerin bu itirazlarına, Kitâb-ı Mekkûn/Korunmuş kitap tanımlamasıyla cevap vermektedir. Kitâb-ı Mekkûn kavramı vahiy meleğinin mesajı aldığı kaynak olan levh-i mahfûzun bir diğer ismidir.⁷⁷ Kur'an nüzul sürecinde mesajın alındığı yer olan levh-i mahfûz/kitâb-ı mekkûn'da kendisine zarar verebilecek her türlü müdahaleden korunmuştur. Bu da vahyin sağlamlığını ve güvenilirliğini göstermektedir. Vahyin niteliği ve geliş şekli özellikle vurgulanarak müşrik itirazlarının dayanaktan yoksun olduğu ifade edilmektedir. “Peygamberin size okuduğu Kur'an kendisine bildirilen vahiyden başka bir şey değildir.”⁷⁸, “Şüphesiz O, şerefli bir elçinin sözüdür. O, bir şairin ve kahinin sözü değildir.”⁷⁹ “Şüphesiz Kur'an şerefli, güçlü, arşın sahibi katında güvenilen bir elçinin getirdiği sözdür.”⁸⁰

Müşriklere ve inkarcılara verilen diğer bir cevapta ise vahyin tamamen koruma altında olduğu vurgulanmaktadır. “Kur'an'ı şeytanlar indirmedir. Bu onların işi değildir, zaten buna güçleri de yetmez. Şeytanlar vahiy işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır.”⁸¹ İnkarcılar, bu peygamberin kendi sözüdür, bunu kendisi uydurdu şeklinde iftirada bulununca Allah, Kur'an okunandır, peygamber onu okumuştur diye karşılık vermiştir. İnkarcılar ise Kur'an ona okunmuşsa, bu cinlerin sözüdür

⁷³ Ayrıca bkz. Akpınar, Ali, *Mushafa Abdestsiz Dokunma Meselesi*, CÜİFD, c.5/1, Dilek Matbaası, Sivas, 2001, s. 92.

⁷⁴ Müddessir-25

⁷⁵ Enam-91

⁷⁶ Enfal-32

⁷⁷ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l Beyân*, Kahire, 2001, c.3, s.103; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.8, s.21; İbnü'l-Cevzi, Ebu'l Ferec Cemaleddin Abdurrahman, *Zâdü'l Mesîr fi İlmi't Tefsir*, Beyrut, 1965, c.8, s.152; Kurtubi, *el-Câmi*, c.17, s.225; Suyuti, *Dürrü'l-Mensûr*, c.14, s.220

⁷⁸ Necm-4

⁷⁹ Hâkka, 40-42

⁸⁰ Tekvir, 19-21

⁸¹ Şuarâ, 210-212

diyerek itirazda bulunmuşlardır. Bu sefer de Allah “O, korunmuş bir kitaptadır” ifadesiyle vahyin sağlam ve güvenilir bir kaynaktan alınarak peygambere getirildiğini vurgulamıştır. Bu da başka varlıkların vahye herhangi bir müdahalede bulunmalarının mümkün olmadığını göstermektedir.⁸² Vahyin Kur'an, yani okuma olarak nitelendirilmesi, vahiy elçisi tarafından peygambere okunduğu için adeta, bunu kendisi uyduruyor, diyenlere karşı tutarlı bir reddiyedir.⁸³

İbni Hazm da “Ona arınmışlardan başkası dokunamaz.” ayetinin emir değil, haber bildiren bir cümle olduğunu söylemektedir. Ona göre buradaki haber kipini emir kipine çevirerek anlam vermek için kesin bir delil yoktur. Mushafi herkesin eline alması mümkün olduğuna göre ayette Mushaf değil, başka bir kitap kastedilmiştir. Arınmışlar ifadesinden maksat ise bu vasıfta yaratılmış olan meleklerdir.⁸⁴

Bu yüzden ayetteki “mutahharun” kavramı levh-i mahfûzla bağlantısı olan vahiy meleğini nitelemektedir. Bu kavram kötülük yapma ve günah kazanma karakterine sahip olmayan ve tertemiz olarak yaratılmış olan melekleri tanımlamaktadır. Mutahharun kavramı temiz kılınmış, arındırılmış anlamına gelmektedir. Bu ifade tarzı kendi kendini temizleyen değil de temiz olarak yaratılmış ve kötülük yapma özellikleri olmayan melekleri ifade etmektedir. Kelimenin özellikle bu kalıpla kullanılmış olması sadece bu nitelikte yaratılan melekleri işaret etmektedir.⁸⁵ Meleklerin arınmışlığı ise, şehvet, günah ve pisliklere bulaşma gibi insani özelliklerden uzak olmalarıdır. Kitab'a dokunmalarının anlamı ise vahyin kaynağına şahit olmaları ve onu bilmeleridir.⁸⁶ İlahi söze muhatap olan ve peygamberlere vahyi iletme görevini yerine getiren melek ise sadece Cebrail'dir. Burada arınmışlar şeklinde çoğul ifade kullanılması, bütün meleklerin vahye muhatap olduğunu değil, sadece bu meleklerden seçilmiş olan vahiy meleği Cibril'i işaret etmektedir. Ayet, nüzul ortamı ve konuyla ilgili daha önce inen ayetler bağlamında düşünüldüğünde bu anlamı yansıtmaktadır.

⁸² Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.29, s.168

⁸³ Razi, *a.g.e.*, aynı yer

⁸⁴ İbn-i Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülusi el-Kurtubi *el-Muhallâ*, Mısır, 1347, c.1, s.83-84; İbn-i Hazm, Mushafa abdestsiz dokunulamayacağı hakkındaki görüşlerin tutarlı olmadığını ifade ederek Alkame b. Kays'ın Hıristiyan bir katibe Kur'an yazdığını söylemektedir. (İbn-i Hazm, *a.g.e.*, aynı yer)

⁸⁵ Razi, uzun uzadıya kelimenin etimolojisi üzerinde durmaktadır. Ona göre “mutahharun” kelimesinin kalıbı “mutatahharun” veya “muttahharun” şeklinde olsaydı o zaman abdestli olmak anlamı çıkarılabildi. (Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.21, s.256)

⁸⁶ Tabatabâi, M. Hüseyin, *El-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an*, Beyrut, 1997, c.19, s.142

Kur'an-ı Kerim'in saklı bir kitapta olması demek, onun orada yazılı bir kitap olmasını gerektirmez. Korunmuş kitap kavramıyla vurgulanan bu ifade mecazi bir anlatımla vahyin alındığı yer olan levh-i mahfûzun korunmuşluğunu dolayısıyla vahyin sağlamlığını ve gerçekliğini onaylamaktadır. Kitab-ı Meknun ifadesi, Kur'an'ın lafız ve mana olarak korunmuşluğunu ve güvenilirliğini ifade eden özel bir kavramdır.⁸⁷

Vahiyle ilgili bir çok ayette yazılı metin anlamında kitap kavramından bahsedilmesi aynı zamanda vahyin sağlamlığını, değişmezliğini ve korunmuşluğunu vurgulamaktadır. İnsan korumak istediği her türlü bilgiyi yazıyla kayıt altına alarak saklamak ister. Kitab-ı meknun kavramı da benzetme yoluyla bu gerçeğe işaret etmektedir. Kur'an'ın tahrif ve değişimden korunmuşluğunu bildiren ayetlerde teşbih yoluyla konunun iyice anlaşılması için vahyin alındığı kaynağı vurgulamak amacıyla Kitab-ı Meknun veya Levh-i Mahfûz kavramları kullanılmıştır. Bu yüzden Kur'an'ın tamamının nüzulünden önce somut olarak burada kağıt benzeri bir şey üzerine yazılı olduğunu söylemek Kur'an açısından mümkün değildir. Bu nedenle Kur'an, vahyin sonraki kuşaklara bozulmadan tamamen ulaşması için yazıya geçirilmesi gerektiğini vurgulamak amacıyla yazılı malzeme anlamındaki kitap kavramından sürekli bahsetmektedir.

Ayrıca Kitab-ı Meknun kavramını tuhaf bir yaklaşımla Tevrat veya İncil olarak yorumlamak da mümkün değildir. İkrime'ye dayandırılan görüşe göre Kitab-ı meknun ifadesiyle Tevrat ve İncil kastedilmekte ve Kur'an'ın da Tevrat ve İncil'de yer aldığı savunulmaktadır.⁸⁸ Bu anlayışın bir uzantısı olarak mutahharun kavramının da Tevrat ve İncil'i koruyup saklayan Ehli Kitap olduğu iddia edilmektedir.⁸⁹ Bu iddianın tutarsızlığı ve aşırı bir zorlamadan ibaret olduğu açıkça ortadadır.

2. ÜMMÜ'L-KİTÂB

Klasik tartışmalara baktığımızda levh-i mahfuz ile aynı olduğu düşünülen ümmü'l kitâb kavramının da farklı şekillerde yorumlandığını görmekteyiz. Kitapların kaynağı ve aslı olan ana kitap levh-i mahfûz veya ilahi ilim olarak anlaşılmalıdır. Değişecek ve değişmeyecek olan her şey burada yazılıdır. Her şey yazılmış bitmiş ve kalem kurumuştur. Kainatta yeniden yazılacak ve

⁸⁷ Kitab-ı meknûn, Kur'an'ın lafız ve manasının ilahi ilim, irade ve emirlere uygunluğunu ifade eden bir istiareidir. (İbn-i Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, trsz, c.27, s.333)

⁸⁸ Kurtubi, *el-Câmi*, c.17, s.224-225

⁸⁹ Taberi, *Câmiu'l Beyân*, c.22, s.365; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c.9, s.232

programlanacak hiçbir şey yoktur. Bu anlayışa göre ümmü'l kitab, kendisinde değişme olmayan levh-i mahfûzdur.⁹⁰

Ümmü'l kitab tamlamasındaki “ümm” kelimesi ana, asıl, esas, kaynak gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹ Ümmü'l kitab ise kitabın aslı demektir. Araplar bir şeyin aslı yerine geçen her şeyi onun anası diye adlandırırlar.⁹² Daha yaygın kullanımıyla Ümmü'l- kitab kavramını Ana kitap olarak çevirmek mümkündür.⁹³

Razi'ye göre iki kitap bulunmaktadır. a) Meleklerin mahlukat için yazmış olduğu kitap. İşte bu kitap mahv ve isbatın mahallidir. b) İkinci kitap levh-i mahfûzdur. Bu kitap da ulvi ve süfli alemin bütün hallerini içeren kitaptır ki devamlı olandır. Bunda silip yazma bulunmaz. Zira Allah mevcut ve madum olarak bütün malumatı onların değişmelerine rağmen bilir. Bu bilme devamlı olup İlahi bilgi değişmez. Bu yüzden Ümmü'l kitab aynı zamanda ilahi ilimdir.⁹⁴

Filozoflara göre eşyayı topluca içermesi yönüyle akl-ı evvele ümmü'l kitab, eşyayı ayrıntılı bir şekilde açıklaması dolayısıyla da nefis-i külliye, kitab-ı mübin adı verilir. Buna göre ümmü'l kitab kendisinde yokluk bulunmayan ve hakikatlerin mahiyeti diye adlandırılan şeydir. Eflatun'un ifadesiyle ideaların veya idealar ideasının mahiyetine ümmü'l kitab denir. Bu mahiyet kitabın kendisinden doğduğu şeydir. Kitapta mahiyetin iki yönünden ancak bir yönü sadece varlık yönü vardır.⁹⁵

Kitap içerisinde yer alan varlıkların hallerinin değişip değişmeyeceği konusu ayete dayandırılmaktadır. “ Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır.”⁹⁶ Ayetteki silip bırakma kavramları çok geniş bir alanda tartışılarak sınırları oldukça geniş tutulmuştur. İlahi kazada değişme olup olmayacağı tartışmaların temel noktasını oluşturmaktadır. Buna göre ilahi irade, belli bir dönem bir hükmü meşru kılıp başka bir zaman o hükmü neshedebilir. Zira

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, c.5, s.162 İbn-i Abbas'a göre Ümmü'l Kitab, yaratılan ve yaratılanların davranışlarını içeren ilahi ilimdir. Allah ilmüne kitap ol demiştir. Onun için bu ilimde değişme olmaz. (Kurtubi, *el-Câmi*, c.9, s.332-333)

⁹¹ Râgıb, *Müfredât*, s.22; İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.1, s.103

⁹² Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.473 Beyine ümmü'r-re's, başın anası denmesi gibi.

⁹³ İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.1, s.104 Ancak Ümmü'l-kitab kavramı levh-i mahfûz olarak anlaşıldığı için ulvi ve süfli aleme dair bütün hadiselerin tamamının bu kitaba yazıldığı iddia edilmiştir. Nitekim bu iddia da “Allah var iken hiçbir şey yoktu. Arşı su üzerinde idi. Gökleri ve yeri yarattı ve daha sonra her şeyi Zikr'e yazdı.” rivayetine dayandırılmaktadır. (Buhari, *Sahih*, (Bed'u'l Halk,1), c.4, s.73)

⁹⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.472-473

⁹⁵ Tahanevi, Muhammed Alâ b. Ali İbnu'l Kadı, *Keşşâfu Istilâhâti'l Fünûn*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1998, c.1, s.91

⁹⁶ Rad-39

Yaratıcı bazen var eder, bir başka sefer yok eder. Bazen hayat verir, bazen öldürür, kimi zaman zengin eder, kimi zaman fakir eder. Bu değişim sürekli olarak devam etmektedir.⁹⁷

Tekvin ve teşride mahiv ve isbat olduğu halde Ana kitaba göre her şey yazılmış bitmiş ve kalem kurumuştur. Kainatta yeniden yazılacak ve programlanacak hiçbir şey yoktur.⁹⁸ İnsanın yaptığı davranışlar hesaba esas olmak üzere bir kere ve yapıldıktan sonra kayda geçirilmektedir.⁹⁹ Bu nedenle meleklerin önce yazıp sonra yanlışlık veya fazlalıkların silinmesi anlayışı, bu varlık kategorisine de eksiklik getirecektir.

Kemal Paşazade'ye göre oluş aleminde var olan her şeyin zamana nispet edilmeyen, ezeli kazaya uygun olarak levh-i mahfûzda toplu ideaları vardır. İçinde ideaların icmali olarak bulunduğu levh-i mahfûza Kur'an, Ümmü'l kitab adını verir. Ayette geçen "indehû" ifadesi ise burada yer alan ideaların zamandışılığını vurgulamak içindir. Bu nedenle burada yazılanlar değişime uğramazlar.¹⁰⁰ O bu levhaya Levh-i Manevi adını verir. Onun bu yorumu Ragıb tarafından da desteklenmektedir. Ragıb bu terimin, tüm bilgi kategorilerinin kendisine nisbet

⁹⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.469 Ayetteki imha ve isbat kavramları çok geniş bir şekilde anılandırmıştır. İmha ve isbattan maksat önceki hükmü neshedip onun yerine yeni bir hüküm getirmektir. Mahv, şeriatleri ve hükümleri neshetmek, isbat ise kalmasını ve devamını istemek demektir. Yine Yaratıcı, rızkı siler ve artırır. Ecel, kişinin said ve şaki olması, iman ve küfür de böyledir. Ayrıca ayetteki mahv ile günah işleyen kimse günahı işleyince amel defterine kaydettirir. Ama o günahı tevbe ettiği zaman o defterinden silinmiş olur. Mahv tabiriyle eceli gelenler, isbat eder, bırakır tabiriyle de eceli gelmeyenler kastedilmiştir. Yüce Allah yılın başında o senenin hükmünü kayıt ve isbat eder. O yıl geçince yıl mahvoluş olur ve gelecek yıl için başka bir kader tesbit eder. O, rızık, bela ve sıkıntıları bir kitaba kaydeder. Sonra da onları kişinin dua ve sadakalarıyla siler. (Razi, *a.g.e.*, c.13, s.471; Ebu Hayyan, Ebi A. M. b. Yusuf b. Ali b. Yusuf, *Bahru'l Muhit*, Saadet Matbaası, Mısır, 1328, c.5, s.397; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, c.3, s.502)

⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, c.5, s.162

⁹⁹ Ali İmran-185, Maide-105, Casiye-28, Yunus-23, Yasin-12 Yaratılıştaki halden hale geçiş yok etme olarak anlaşılmalıdır. Meleklerin yazması konusunda ise ilginç bir yaklaşım görülmektedir. Hafaza melekleri amelleri yazarlar, fakat sonra bu yazıları levh-i mahfûzda olanla çelişir. Yazdıkları fazlalıklar silinir, diğerleri ise sabit kalır. Bunun nedeni ise insanların niyetlerinin bilinemesidir. (Maturidi, Ebu Mansur, *Te'vilâtü'l Kur'an*, Mizan Yayınları, İstanbul, 2005, c.6, s.352) Bu bakış açısı tamamen tutarsızdır. Zira yazılanların levh-i mahfûzla çelişmesi demek, insanın yapacağı davranışların iki farklı kitapta iki kere yazılması anlamına gelir ki bu yorum tamamıyla Kur'an mantığına terstir.

¹⁰⁰ Kemal Paşazade, Ahmed Şemseddin b. Süleyman, *Risale fi'l Cebr ve'l Kader*, (Resâil-i İbn-i Kemal (1-2) içinde), İkdâm Matbaası, 1316, s.172

edildiği levh-i mahfûz anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰¹ İbn-i Kemal'in Kaza Levhası olarak da isimlendirdiği levh-i mahfûzdan başka bir yerde bulunan Levh-i mahv ve'l isbat vardır. İkinci levha ise rıza levhası olarak adlandırılmaktadır.¹⁰²

Levh-i mahfûzda zamana ya da kişiye özel hükümler, kişinin varlığına ve zamanın devamına bağlı olarak hükmi niteliklerini sürdürürler. Şahsa ya da zamana bağlı olmayan hükümler ise daimi olup geçerliliklerini sürdürürler. Levh-i mahv ve'l isbat adı verilen rıza levhası, zorunluluk arz eden bir levha değildir. Buradaki hükümler kulun değişen durumuna paralel olarak değişebilir. Melekler burada yazılan şeyleri bilirler. Bu sebeple kişinin davranışına uygun olarak Levh-i mahv ve'l isbatta yazılan şeyler değişebilir.¹⁰³

Kahinlerin, Firavun'un saltanatının bir Yahudi erkek çocuk tarafından sona erdirileceğini haber vermesi, Onun bütün Yahudi erkek çocuklarını öldürmesine sebep olmuştur. Zemahşeri, Firavun'un bu tutumunu yanlış bulmaktadır. Eğer Firavun gerçekten kahinin sözlerine inanıyor idiyse çocukları öldürmenin buna engel olamayacağını bilmesi gerekirdi. Şayet inanmıyor idiyse niye böyle bir tavır sergiledi. İbn-i Kemal, Zemahşeri'nin bu yorumuna katılmaz ve Firavun'un bu hareketinde bilinçli davrandığına inanır. İbn-i Kemal'e göre kahinlerin haber verdiği şey, levh-i mahfûz'da değil, mahv ve isbat levhasında yazılı olan bir hükümdür.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi ilahi kazada değişme olup olmayacağı temel hareket noktasıdır. Kazada belirlenenler, yani olacak olanlar sabittir, sebebe bağlı olanlar ise değişkendir. Bu da yok etmektir.¹⁰⁵ Görüleceği gibi sebebe bağlı olarak değişimin temellendirilmesi endişesiyle değişmeyen levh-i mahfûzun yanında ikinci bir levha daha üretilmiştir.¹⁰⁶ Ayetten hareketle mahv ve isbat olarak isimlendirilen bu levha, değişen insan davranışlarını ve sorumluluğunu aklı bir zemine oturtma çabasının bir ürünüdür.

Kaderlerin daha önceden tayin edildiği, kalemin bunları yazıp bitirdiği ve olayların yeniden meydana gelmediği iddia edildiğine göre mahv ve isbat konusu nasıl doğru olabilir? şeklindeki soruya Razi'nin vermiş olduğu cevap bu bakış

¹⁰¹ Râgıb, *Müfredât*, s.22

¹⁰² Kemal Paşazade, *Risale fi'l Cebr ve'l Kader*, s.175

¹⁰³ İbn-i Kemal'e göre bu levhada said olarak yazılan daha sonra şaki olabildiği gibi, bunun tersi de olabilir. Nitekim Hz. Ömer beni saidler defterine yaz diye dua etmiştir. O'na göre, Tedbirinizi alın (Nisa-71) ve kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın (Bakara-195) gibi ayetler yazılanın yine yazan tarafından bozulabileceğini göstermektedir. (Kemal Paşazade, *a.g.e.*, s.174)

¹⁰⁴ Kemal Paşazade, *a.g.e.*, s.174-175

¹⁰⁵ Kurtubi, *el-Câmi*, c.9, s.332-333

¹⁰⁶ Cürçânî, *Tarîfât*, s.130

açısını yansıtmaktadır: Ona göre mahv ve isbat kalemin bitirdiği, yazdığı şeylerdendir. Allah, ilim ve kaderinde silinmesi daha önce tespit edilmiş olan şeyleri siler.¹⁰⁷ Buradan da anlaşılacağı gibi insan davranışlarına ait değişim olgusu, aslında insanın kendi iradesinden değil ezeli tayinden kaynaklanmaktadır. Bu anlam kayması da ümmü'l kitab ve levh-i mahfûz kavramlarının birbiriyle karıştırılarak bağlamlarından uzak bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Zira birbirinden farklı bir anlam alanı olan bu iki kavram dikkatli bir şekilde incelenirse farklı iki anlam alanına işaret etmektedir.

Bütün vahiylerin çıktığı ana kaynak olan levh-i mahfûz kavramı, ümmü'l kitab olarak yorumlanmaktadır. Aslında ümmü'l kitâb kavramıyla ilişkili olan ayetteki silme ve bırakma ifadeleri, levh-i mahfûzla ilişkilendirildiği için kutsal kitapların veya ayetlerin neshedilmesine delil gösterilmektedir.¹⁰⁸ Halbuki ayet, bir önceki ayetle birlikte değerlendirildiğinde, böyle bir anlamaya izin vermediği görülmektedir. Zira bu iki ayette farklı bağlamardan söz edilmektedir.

Rad-38'de "her sürenin bir kitabı vardır" ifadesindeki yazma el ile olan yazma değil, tespit etmek ve hüküm koymak anlamındadır.¹⁰⁹ Buradaki süre ve kitap ifadeleri, herhangi bir konuda belirlenen bir zaman periyodunun belli kanun, kural ve prensiplere göre konulduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰ Her şeyin işleyişine uygun olarak bir süre konulmuştur.¹¹¹ İlahi iradenin insanlar ve toplumlarla olan ilişkisinde verilen süreler belli yasalar çerçevesinde sebep sonuç kanunlarına göre işletilmektedir. Sözkonusu ayeti kelimelerin yerini değiştirerek "her kitabın bir süresi vardır"¹¹² şeklinde anlamak da mümkün değildir. Zira buradaki kitap ifadesi, kutsal kitap anlamında olmayıp belirli zaman dilimleri için konulmuş olan yasa ve kuralı ifade etmektedir. "Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mucize getiremez. Her sürenin bir kitabı¹¹³ vardır."¹¹⁴ anlamındaki ayet, peygamberlere yapılacak yardım ve gerçekleşecek mucizelerin hangi şart ve sonuç kanunlarına göre ne zaman işletileceğini vurgulamaktadır. Bu açıdan ayetin kutsal kitapların uygulanma dönemleriyle hiçbir ilgisi yoktur.

¹⁰⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.472

¹⁰⁸ Maturidi, *Te'vilât*, c.6, s.352, Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s.222

¹⁰⁹ Maturidi, *a.g.e.*, c.6, s.351

¹¹⁰ Yaratıcı kullarına dilediği hükmü farz kılmaktadır. Her sürenin bir kitabı vardır, ifadesi başlangıcı ve sonu olan eşyayı ifade eden genel bir lafızdır. (Ebu Hayyan, *Bahru'l Muhit*, c.5, s.397)

¹¹¹ Kasımi, *Mehasinü't Tevil*, c.10, s.3687; İbn-i Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, c.13, s.168

¹¹² Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.13, s.469; Hayyat, Ebu'l Huseyin Abdurrahim b. Muhammed, *Kitabu'l İntisar ve'r Red ala İbni Ravendi el-Mulhid*, Beyrut, 1957, s.94

¹¹³ Yani "yasası"

¹¹⁴ Rad-38

İlahi irade, hüküm koyma ve yaratma konusunda tayin etmiş olduğu yasalarla davranışta bulunmaktadır. Bu iradenin sonucu olan kanunlar çerçevesinde alemde bir takım şeyleri yok edip kaldırırken bazılarını yeniden yaratır. Aynı şekilde insan bedeninde hücreler bir yandan ölürken bir yandan yenileniyor. Böylece bütün kainat, bir taraftan harfleri ve satırları silinip, diğer taraftan yazılan bir kitap gibidir. Böyle iken kainatın sayfa düzeninde, hikmetli akışında silinti ve kazıntıdan bir eser bulunmaz. İşte ilahi yaratılışta böyle olduğu gibi teşrii hususunda da böyledir. Allah yürürlükteki bir hükmü kaldırarak yerine yenisini getirir. Böylece her ecelin bir kitabı olmuş olur.¹¹⁵

Görüleceği gibi tekvini ve teşrii alanda İlahi iradenin koymuş olduğu kurallar işlemektedir. Kur'an, İlahi iradeden kaynaklanan Tekvini ve Teşrii yasaları Ümmü'l Kitab olarak isimlendirmektedir. "Apaçık Kitab'a andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'an kıldık. O, katımızda bulunan Ana Kitap'tadır. Yücedir, hikmetlidir."¹¹⁶ Ayete göre Kur'an'ın ilahi katta bulunan Ümmü'l Kitab'da bulunması demek, bütün kitapların esas ve kaynağı olan ilahi iradeden kaynaklanması demektir. Bu durumda Ümmü'l Kitab, Kur'an'ın kendisinden çıkmış olduğu levh-i mahfuzun da aslı olmaktadır.¹¹⁷ Bu yüzden bütün ilahi bildiriler yani kutsal kitaplar tek bir kaynaktan çıkmıştır. Bu da bütün kitapların özü ve kaynağı olan ilahi iradeyi sembolize eden Ümmü'l Kitab'dır.¹¹⁸ İnsanlığa yapılan bütün ilahi bildiriler bu ana kaynaktan çıktığı için ortak bir terim olarak kitap adını almıştır. Vahiyle gelen bütün kitaplara inanmanın zorunlu olarak bir iman esas sayılması da bu gerçeği teyit etmektedir.¹¹⁹ Bu kavramın kitap ile ifade edilmesi kesinliğini ve güvenilirliğini vurgulamaktadır. Zira bu kavramdan kasıt,

¹¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, c.5, s.161

¹¹⁶ Zuhuf, 2-4; "Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafından, derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar." (Al-i İmran-7) Bu ayetteki Ümmü'l kitab kavramı, muhkem ve müteşâbih terimleriyle birlikte farklı bir anlam kazanmıştır. Buna göre ayetler, açık anlamlı olan muhkem ayetler ve anlam kapallığı bulunan müteşâbih ayetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Muhkem ayetler, Kur'an'ın büyük bir kısmını meydana getirdiği ve dinin asıllarını ihtiva ettiği için kitabın esas ve temeli anlamında Ümmü'l kitab diye isimlendirilmiştir. (Taberi, *Câmiu'l Beyân*, c.5, s.192) Müteşâbihlik olgusu ise Kur'an'ın aslından kaynaklanmayıp insanların bilgi ve algı kapasitesiyle yakından ilgili bir durumdur.

¹¹⁷ Şahinoğlu, M. Nazif, *Ümmü'l Kitab*, İA, MEB Basımevi, İstanbul, 1986, c.13, s.10

¹¹⁸ Krş. Madigan, Daniel, *The Qur'an's Self-image: Writing and Authority in Islam's Scripture*, Princeton University Press, 2001, s.77

¹¹⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s.207

haberinin kesinliğini ve haber verenin şerefini artırmaktır.¹²⁰ Bu da İlahi iradenin otoritesini insani bir dille ifade etmektedir.

SONUÇ

Kur'an kavramlarının doğru anlaşılması, Kur'an'ın doğru anlaşılması demektir. Kur'an'ın sistematik anlam alanını oluşturan bu tür kavramlar Kur'an'ın kendi zihniyetini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu temel kavramların kendi anlam bütünlüğü içerisinde anlaşılması gerekmektedir. Ancak bir çok ayette geçen ve farklı anlamlara gelen kitap kavramları, genel anlayışa göre çoğunlukla, özel bir kavram olan levh-i mahfûz ile ilişkilendirilmektedir.

Konuyla ilgili Kur'an Ayetleri bütünlük içerisinde ele alınmış olsaydı bu anlam kaymasının önüne geçilebilirdi. Vahiy süreci içerisinde vahyin kaynağı olan Allah ile vahiy meleği Cebrail arasında ontolojik bir zorunluluğun sonucu olan bu özel alan, tamamıyla vahiyyle ilgili bir kavramdır. Allah bu kavramla vahye karşı şüphe ve şartlanmışlık içerisinde olan inkarcılara karşı elçisiyle arasındaki mesajın gerçekliğini ve korunmuşluğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden levh-i mahfûzu ilahi ilmin tümüyle yazıldığı bir kitap veya levha olarak kabul etmek ayetlerin anlam örgüsüyle uyumamaktadır.

Levh-i mahfûzu ilahi bilginin kayıtlı olduğu bir mekan veya kitap olarak algılamak ilahi sıfatlara mekan izafe etmek anlamına gelecektir ki bunun Kur'an'dan dayanağı yoktur. Böyle düşünöldüğu takdirde sonsuz olan ilahi ilmin yazıldığı sonsuz sayfalar gerekecek ve bu kitap da Allah'ın yanında bulunacaktır. Varlık boyutu olarak aşkın bir varlık için bunu düşünmek muhaldir. Zira bu durumda Allah'ın yanında ezeli olan başka nesnelere varlığını kabul etmek gerekecektir ki varlıksal açıdan böyle bir şey imkansızdır.

Bu yüzden Levh-i mahfûz konusunda yapılan yanlışlık, bu kavramın ilahi ilimle eşit görölmösidir. Zira tüm varlıkların durumlarının ayrıntılı bir biçimde böyle bir kitaba kaydedilmesi anlayışı ilahi ilmin değişmez olduğunu ispatlama çabalarına yönelik bir endişedir. Ancak ayetlere bakıldığı zaman böyle bir düşünceyi savunmak mümkün değildir. İlahi ilim insani bilginin sahip olduğu unsurlardan tamamıyla farklıdır. Kur'an, Levh-i mahfûz'un karşılığı olarak Ümmü'l kitab'ı değil isimlendirmeden de anlaşılacağı gibi Kitab-ı meknun kavramını kullanmaktadır. Her iki kavram da vahyin kaynağının gerçekliğini ve korunmuşluğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan vahyin nüzul aşamasıyla bağlantılı olan bu kavramı kitap ismiyle ilgisinden dolayı farklı anlamları ifade eden kitap terimi ile karştırmamak gerekir.

¹²⁰ Kitap, yani bir şeyin yazılıp kaydedilmesini, değişmezliğini ve kesinliğini ifade eden bir kinayedir. Çünkü insanlar uzun süre bir anlaşmayı devam ettirmek istediklerinde onu sayfalara yazarlar. (Ebu Hayyan, *Bahru'l Muhit*, c.5, s.397)

Ümmül kitab, Kur'an'ın ve diğer bütün vahiylerin kendisinden çıkmış olduğu levh-i mahfûzun da aslı olmaktadır. Bu yüzden bütün ilahi bildirimler, yani kutsal kitaplar tek bir kaynaktan çıkmıştır. Bu da bütün kitapların özü ve kaynağı olan ilahi iradeyi simgeleyen Ümmü'l Kitab'dır. Bu anlamda varlık bütününe yasalar koyan da insana teklifte bulunan da Yüce Allah'tır. Ümmü'l kitâb, hem bütün varlık kanunlarının kaynağı, hem de gönderilen bütün kutsal kitapların kaynağıdır. İnsanlığa yapılan bütün ilahi bildirimler bu ana kaynaktan çıktığı için ortak bir terim olarak kitap adını almıştır. Vahiyle gelen bütün kitaplara inanmanın zorunlu olarak bir iman esası sayılması da bu gerçeği onaylamaktadır. Bu kavramın kitap ile ifade edilmesi kesinliğini ve güvenilirliğini vurgulamaktadır.